

*Шевчук Єлизавета Віталіївна,  
здобувач ступеня вищої освіти бакалавр  
навчально-наукового інституту № 2  
Національної академії внутрішніх справ  
Науковий керівник:  
Кривицький Юрій Віталійович,  
доцент кафедри теорії держави та права  
Національної академії внутрішніх справ,  
кандидат юридичних наук, доцент*

## **ДЕМОКРАТІЯ ЯК ОСНОВА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ**

Уже в середині 80-х, а особливо на початку 90-х років ХХ ст., людство відчуло, що знаходиться в час велетенських соціальних зрушень і змін, які й нині супроводжуються реальною необхідністю переоцінювання багатьох ідей, здобутків, цінностей. У духовному та соціальному вимірах до таких цінностей цілком слушно можна зарахувати й демократію як явище, навколо якого завжди точилися невпинні та принципові суперечки [1, с. 4]. Демократія – політичний феномен, розвиток якого відбувається одночасно з суспільними трансформаціями та обумовлюється ними. Влада народу знаходила первісне відображення ще в родовій або безпосередній, у військовій, поєднаній з деспотією, демократії. Проблеми демократії як політичного режиму, певних засад устрою та функціонування державної влади, системи цінностей і принципів перебувають у центрі уваги соціогуманітарних наук, особливо вони загострюються в часи глобальних політичних трансформацій («хвиль демократії»), які знову постали на межі ХХІ ст. у багатьох країнах світу та на різних континентах. Складність і суперечливість цих процесів спонукає до того, щоб пригадати досить точну та, по суті, афористичну її характеристику, надану відомим політиком і державним діячем минулого століття В. Черчиллем: «Ніхто й не каже, що демократія є ідеальною формою правління, швидше навпаки, але нічого кращого, на жаль, людство поки що не винайшло». Правові аспекти демократичної організації та діяльності державної влади були та залишаються стрижневими й для теорії держави та права. Водночас євроінтеграційні прагнення України, які є неможливими поза межами руху до стандартів

демократичної, соціальної та правової державності, актуалізували цю тематику у вітчизняній юридичній науці [2, с. 33].

Як відомо, демократія як спосіб політичної життєдіяльності полісу (міста-держави) та й сам термін «демократія» були започатковані у Стародавній Греції. На відміну від правління одного (автократія) та декількох (аристократія), демократія розглядалась як правління більшості, що мала б охоплювати бідних і неосвічених людей. У часи розквіту демократії на центральній площі Афінів збиралося близько 5 тис. осіб для прийняття рішень із найважливіших питань. Проте слід розуміти й те, що «правлячий клас» античної демократії аж ніяк не міг бути реальною більшістю, оскільки не включав рабів, чужинців, жінок, які разом і становили переважну більшість мешканців полісу. Усе це сприяло негативній оцінці демократії видатними античними філософами – Платоном та Аристотелем, а також у цілому європейською політико-правовою думкою до кінця XVIII ст. [3, с. 251]. Зокрема Аристотель замість демократії як «неправильної форми» правління запропонував модель змішаного правління (політію). Змішане правління отримало свій розвиток за часів Стародавнього Риму у вигляді республіки, особливості устрою якої вбачалися в тому, що вся влада не могла належати нікому – ані одному, ані кільком, ані більшості, що мало б забезпечити пріоритет справи всієї спільноти. Якщо схилитися до сучасності, то серед найбільш загальних підходів до розуміння демократії виокремлюють її ліберальну та соціальну концепції. Ліберальна модель демократії, яка має англосаксонське коріння, акцентує на індивідуальних правах і свободах та практично зводить демократію до їх проголошення і захисту. Соціальна демократія, більш характерна для політичних режимів нинішньої континентальної Європи, звертається також до важливих питань справедливого розподілу соціальних благ серед різних суспільних верств і соціальних груп, соціального забезпечення та захисту громадян. Сьогодні питання народовладдя розглядаються як такі, що пов'язані передусім із практичними аспектами організації політичного та державного життя. Водночас широкий спектр наукового аналізу різних аспектів демократії, її характерних ознак і принципів зумовлений актуальною потребою формування сучасної концепції

демократичних засад, форм і методів функціонування державної влади, передбачає необхідність звернення до найбільш істотних моментів відповідної концепції [2, с. 34].

З позиції юридичного підходу важливим є акцент на тому, що демократичні засади організації та функціонування держави передбачають беззаперечне дотримання органами влади, їх посадовими особами, громадянами та їх об'єднаннями вимог чинного законодавства. У цьому сенсі не втрачає своєї значущості положення про те, що демократія в сучасній державі не може існувати без неухильного дотримання вимог законодавства, а режим законності, що спирається на повагу прав людини, є важливою передумовою та необхідною складовою реальної демократії. За сучасних умов демократична організація держави може бути охарактеризована як з погляду інтерпретації сутності демократії, яка акцентує на підзвітності тих, хто здійснює владу, тим, ким управляють (народу), так і її конкурентної моделі, основним принципом якої є повсякденне та ефективне здійснення влади, схваленої народом.

Демократичний підхід, запозичений з арсеналу класичної доктрини, розглядається в контексті досягнення загального добра, надання народу можливості самому вирішувати питання державного й суспільного життя безпосередньо та через обрання підзвітних йому органів. На жаль, одним з найжахливіших прикладів є «демократія» колишніх росії, СРСР, країн так званого «соціалістичного табору». Для тих суспільств, у яких демократія проголошується лише демагогічно, обстоюється потужними пропагандистськими машинами, де громадяни не мають реальних можливостей, або не вміють і не спроможні користуватися нею у власних і суспільних інтересах, вона завжди є недоречною, виявляється предметом величезних спекуляцій з боку, передусім, влади. Демократія в ролі форми держави передбачає й визнання самоврядних прерогатив громадянського суспільства, яке спирається на це саме «сприйняття людей такими, якими вони є, а законів такими, якими вони можуть та повинні бути». Таким чином, найважливішою передумовою демократії виступає національна (політична) ідентичність та єдність, яка знаходить свій вияв як у суверенній територіальній державності, так і у розвинутих інституціях громадянського суспільства [2, с. 36].

Конституційність держави означає не лише узаконення

ефективної організації та здійснення державної влади, а й обмеження державної влади правом з метою забезпечення автономності громадянського суспільства. Як результат, суспільство функціонує як таке, що управляється державою, і є водночас самоврядувальною системою, а держава – як управлінська система, що водночас зумовлюється суспільними потребами та інтересами. Відповідно до цього народ повною мірою повинен сам керувати собою шляхом прямої демократії, натомість механізм представництва може використовуватися і для обмеження участі й контролю народу за здійсненням влади обраними представниками, збереження їх повноважень. Звідси теза про особливу значущість для народовладдя інститутів прямої демократії: референдумів, плебісцитів, народних ініціатив, форм безпосередньої політичної активності, поєднаних з використанням сучасних інформаційних технологій для забезпечення ефективною участі громадян у дискусіях та ухваленні відповідних рішень.

Референдуми як імперативні, так і консультативні, застосовуються, як правило, для вирішення найбільш важливих питань державного та суспільного життя. Наприклад, на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. був затверджений Акт проголошення незалежності України, на референдумі 16 квітня 2000 р. також виносилися питання конституційного реформування. Невідчужуваність народного суверенітету виключає розуміння установчої влади народу в ролі одноразового акту, після якого він нібито втрачає свій суверенітет. Розуміння демократії як народовладдя не допускає відмову від суверенітету народу, навіть якщо це здійснюється шляхом голосування чи інших демократичних процедур, у будь-якому разі й у такому випадку за народом як джерелом влади зберігається право повернути свої невідчужувані права.

Отже, демократія є найбільш відповідним підґрунтям правової держави, яка внаслідок своєї широкої соціальної опори дає змогу вирішувати не лише політичні проблеми суспільства, а й питання соціальної та економічної рівності. Натомість значна нерівність у суспільстві здатна істотно перешкодити демократичним процедурам формування загальної волі та спільних інтересів. Тому сучасна демократія спирається на середній клас, чітке прагнення суспільства до ліквідації необґрунтованої соціальної та економічної нерівності. Події на

межі ХХ ст. актуалізували питання про необхідність вивчення конкретних способів переходу до демократії. У такому контексті лібералізація розглядається лише в ролі вихідного етапу демократичних трансформацій, який лише передує, власне, демократизації суспільства, пов'язується, головним чином, з розбудовою інституцій демократичного режиму. Водночас демократія саме в розумінні форми держави не може бути зведеною до єдиного та неповторного набору певних інститутів і механізмів, які підлягали б «експансії» в інші країни. Політичне різноманіття сучасного світу зумовлює своєрідний перехідний стан демократії, яку іноді називають «молодою демократією», змістові характеристики якої залежать як від ступеня наближення до загальноновизнаних демократичних принципів і стандартів, так і врахування конкретних соціально-історичних умов її розвитку, особливостей політичної та правової культури, національного державно-правового устрою, усталеного практикою функціонування управлінських структур [2, с. 39].

#### Список використаних джерел

1. Головатий М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика : навч. посіб. Київ : Вид. дім «Персонал», 2011. 230 с.
2. Петришин О. Демократичні основи правової, соціальної державності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 32–41.
3. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / О. В. Зайчук та ін. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.